

ТИЛ – УКУК КОРГООНУН КУРАЛЫ

Тилдин адамдар арасындагы карым-катыш жана байланыш жасоо куралы экендигин баарыбыз билебиз. Ал эми укук лингвистикасы болсо — укук жана тил маселесин камтыган жаңыдан пайда болгон илимдин бир тармагы.

Биз кыргыз эли сөз жеген, сөз баккан, сөзгө чебер, туура сөздү түптөп, калыс сөздү колдоп келген элбиз. Биз муну “ туура сөздө тууган жок ” деген бабаларыбыздан калган ушул бир сап ары кыска ары нуска макалдан көрүп туурабыз. Караңызчы эмне деген туура, ары толумдуу айтылган сөз. “Чындык жок жерде ымдык жок” дегендей эгер ар ким тууган уругуна ка-

рын тартып, өз таламы үчүн сөз кылса ортодогу туура сөздү, калыстыкты ким айтат? Калыстык болбогон жерде адамдардын укугу кантип корголомок?

Жок, эгер мындай болсо, ал жөнүндө сөз ачуу мүмкүн эмес. Бул жердеги укук, бул жердеги талам кимдин урук-тууганы, кимдин дос жараны көп болсо ошонук. Ал эми укугу тепселген жанагы байкушчу? Анын укугу корголомок түгүл кор болуп, кайран курган тагдыры шор болуп, наалыгандан наалып карегинен кан куюлуп кала бермек. Коомду ушундай кара мүртөздөр бийлеп карапайым элдин чыныгы укугу карышкырдай тепселенип улуп, ботодой боздоп кала бермек.

Мына ошондуктан бабаларыбыз бир ооз гана “Туура сөздө тууган жок” деп чындыктын шаманасын жагып , бизге жол салып кеткен. “Баш кесмей бар, тил кесмей жок” деп калыс сөздү тайманбай айтууга, ошондой эле “Буг жүгүрүгү ашка , тил жүгүрүгү башка” деп айтылган ар бир сөздүн жоопкерчилиги бар экенин баса көрсөтсө , “Ойлонбой сүйлөсөң, онтогон ооруга жолугасың”-деп кантип сүйлөөнү да эскерте кеткен.

“Эр жигит эл четинде, жоо бетинде” дегендей ошол күндөн ушул күнгө чейин канчалаган жигиттер , канчалаган жаштар эл-жеринин укук-таламы үчүн жаш жанын кыйбады. Жакында тартылып даңкы далайга кеткен “Курманжан Датка” көркөм тасмасын көрбөгөн кыргыздар бармак басым гана болсо керек, ал бир жөнөкөй бир көркөм тасма болуп эле калбастан, ал биздин тарыхыбыз. Ошонун көрүнүшүнөн бир мисал ала кетсем: душмандар астыртан Алымбек Датканын башын алгандан кийин Алайга бастырып барат, ошол кезде эр жигиттер жыйналып жоого аттанмак болгондо, жарымы жоого чыгуудан баш тартып, жаңжал сала баштайт. Дал ошол кезде Курманжан Датка Алымбек Датканын атын минип алып , аялдар менен чогу келип мындай дейт: “ Кыргыз качан төшөктө жатып өлчү эле , кыргыз уулу үчүн найзанын учунда, кылычтын мизинде өлгөндөн артык эмне бар?! Биз силер менен чогуу болууга башыбызды байлап келдик, силер найза урсанар биз таш кулатып берели, жаа тартсанар жебе сунуп жаныңарда туралы, өлсөк чогуу бир чуңкурда, тирүү болсок бир дөбөдө силерди сүйөп туралы, кандай дейсиңер?” Мына ушул сөздөн кийин барысы “ураа!” - деп кылычтарын сууруп алып, кыйкырык сүрөө менен жоого аттанышат. Бул эмненин сыйкыр күчү? Албетте, бул болсо тилдин күчү!

24 – ноябрда Бишкекте курулуп жаткан көп кабаттуу үйдөн 16 жаштагы өспүрүм кулап , медициналык жардамга да карабай ал көз жумган . Бул окуя коомдо кыйла дүрбөлөң козгоду. Бул факты боюнча эмгекти коргоо эрежелерин бузууга ылайык кылмыш иши да козголду. Премьер мамлекеттик техникалык коопсуздук инспекцияга курулуш тармагындагы эмгек шарттарын текшерип чыгууну буюрду. Ички иштер министрлигине кырсыкты иликтоо тапшырылды. Бул окуяга кайрылганда , мында жазма келишимдин жок болгондугунан улам иштин чечилиши татаалдашууда.

Бул аркылуу эмнени айтмакчымын... Албетте жазуу. Жазуу бул тилдин дагы бир формасы, тил болсо кош канаттуу куш. Бири ооз-эки айтылса, дагы бири жазуу. Оозеки жана жазма тил бирин-бири толуктайт, ооз-эки тил жазуу аркылуу гана жашоосун узартып, бизге далил катары сакталат. Жазуу тил мыйзам алдында дайыма күчкө ээ.

Эгер башында жазма келишим болгон болсо, бул жаш баланын укугу толугу менен корголуп калмак. А балким бул жан кейиткен трагедия да болмок эмес.

Бул жерде жаш өспүрүмдөрдүн укугун коргоо маселелерин айтпай эле турайын. Бул окуянын артында көптөгөн чечилбеген оор маселелердин бар экендиги балким бардык укук таанычууларга маалым болуп, болгон болсо керек. Андыктан ал жагына көп токтолуунун кажети жок.

Мындан тышкары айланабызда болуп жаткан соода иштери, даарылануу-операция жасоо иштери, илим-билим иштери, саякатчылык жана кең мааниден айтканда эл аралык аскери кызмат жана башка иштер келишим жана келишимге кол коюу аркылуу ар тараптын укугу кепилдикке алынып келе жаткандыгынан өзү да тилдин, тактап айтканда, жазуунун укук коргоодогу ишеничтүү кепилдик куралы экендигин дагы бир далили.

Ал эми ооз эки сүйлөө жагынан алып айтканда окуяларды аныктап тактоолор, сот сурактар тилдин жардамы менен гана ачылыт. Себеби сурамжылоо жана сот- сурактарын эч кандай сүйлөөбөй туруп чечүү эч убакта мүмкүн эмес! Кээ бир убактарда окуянын жападан жалгыз жип учугу бул жаздырылган үн болуп калган жагдайлар да болот. Бул учурда “укук фонетикасына” басым түшөт. Ал эми укук фонетикасы болсо киши сүйлөгөн сөздөрүнөн кылмышка тиешелүү элементтерди “Укук лингвистика лабораторияларында” кылдаттык менен текшерүү жүргүзүлөт.

Текшерүү жүрүшүндө ошол сүйлөнгөн тил, ошол адамдын өзгөчөлүгүнө ылайык укук фонетикасынын мыйзам ченемдүүлүгүн түзөт. Мисалы кыргыз тилин алып айтсак: тилибизде созулма үндүүлөрдүн болушу, үнсүздөрдүн жумшак каткаландыгы ошондой эле сингармонизм кубулуштары жана тилибиздеги диалектилер өзгөчөлүктөр тилибиздин укук лингвистикасынын өзгөчөлүгүн түзөт. Мындан сырткары ар бир адамдын өзүнө тиешелүү интонациясы, үн тембри, сүйлөө речи ж.б.у.с. өзгөчөлүктөр аталган фактыны аныктоодо өзгөчө көмөгүн көрсөтөт.

Буллардын бардыгы тилдин бутактары. Демек укук коргоо тилдин ар кайсы багыттарына чейин байланышкан болуп, тил аркылуу жүргүзүлүп, тил аркылуу ишке ашат. Ошондуктан тил- укук коргоонун куралы. Укук коргоочулар тилге кайдыгер карабай аны ар тараптуу үйрөнүп, бул күчтүү куралды укук коргоодо толук иштете билүүсү тийиш.

Адабияттар

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы. -Б., 2010.
2. Артыкбаев К. Мамлекеттик тилдин маселелери. (Окуу куралы). -Б., 2010.
3. Орузбаева Б. Мамлекеттик тилдин өркүндөө келечеги (1989-1999-ж). -Б., 2004.
4. Кыргыз Республикасынын Конституциясы. -Б., 2003.